

Самур

№ 2 (203) 2008-йисан 28-ФЕВРАЛЬ

1992-йисан январдилай акъатзава

ЦИЙИВИЛЕР

ПРЕЗИДЕНТДИН СЕРЕНЖЕМДАЛДИ КҮҮД ЮБИЛЕЙ ТУХУДА

Азербайжан Республикадин Президент Илгъам Алиева 2008-2009-йисара ЮНЕСКО-дин талууцук программада къалурнавай тедбиррикай яз чи республикада ва къецераптан улквейра 4 юбилей кыиле тухун патал серенжемдиз къул Чугунва. 2008-2009-йисара гъукуматдин патай "Лейли ва Межнун" операдин сад лагъай тамашадин, халкъдин художник Сеттар Бегъулзадедин, кхыраг Мир Жалал Пашаеван ва академик Муса Алиеван 100 йисан юбилеяр къейд ийида. Мярекатар тухудайла къецераптан кратин ва образованидин министерствойрин, илимрин академиядин, композиторрин ва художникрин союзин, гъакини кхырагрин тешкилатдин теклифар асасдиз къачуда.

АЗЕРБАЙЖАН ЧАЛАН КУРСАР КАРДИК АКАТДА

Америкадин Садхъанвай Штатра кардик квай Азербайжандин Алишверишдин ва Медениятдин Меркезди и улкведе Азербайжан Чал чирун патал гатфарин курсар ачухарун къаардиз къачунва. Вашингтон шөгөрдө бине кутунвай меркездин күмекдалди Чал чириз къанзаяк касари 5-мартилай 27-майдалди къве группада чирвилер къачуда. Чал хъсандин чирун патал ина герек тир гъар жуъредин къулайвилер яратмишда.

ТҮҮРК ЧАЛАРИН УЛЬКВЕЙ- РИН МЯРЕКАТ КЫИЛЕ ФИДА

Алай йисан зулуз Бакуда түрк Чаларин улквейрин саммит кыиле фида. Мярекат тухудай югъ гъеллиг тайинарнавач. И кар патал гъа улквейрин президенттин разивал хүнүнх герек я. Азербайжандин Президентдин крат кылиз акъуддай аппаратдай хабар гайвал, им гзаф чехи ва гурлу мярекат жеда. Мярекатдиз гаталай гатунна гъазурвилер аквада.

БАКУДИЗ ХЪВАДАЙ ЯД ЙИСАН ЭХИРДАЛДИ ГЪИДА

"Азерсу"ди дагъларай Бакудиз хъвадай яд гъун патал Чугвазтай Огъуз-Къевелес-Баку гунгар 2008-йисан эхирдалди гъазур жеда. Яд Огъуз ва Къевелес районрин чилерилай техникадин күмеквал галаачиз авахына къведа. Икъван гагьди гунгарар тухвана къанзаяк 168 километрдин мензилда чил гъар гана, гъазурнава. Идалай гъейри Къевелес, Агъус ва Абшерон районна эцигунар патал герек тир вири техника ва аваданлухни къачунва. Талууцук идараири гайвал авуна 50 километрдин цийи рехъни чугунва.

КЬВЕ ГҮҮЛ КЪАНАЛДИВ ГАЛКИУРДА

Алматыда "Къазахстан ва Россия: стратегиядин алакъайрин пакагъан югъ" тівар ганвай конференцидал и улквейрин цийи къастар ашкара хана. И мярекатдал Серик Примбетова Къазахстандиз дүньядин асас гъульдериз экъечдай мумкинвал гудай маҳсус фикирар лагъана. Ада фагъумзавайвал, Каспидинни Азовдин арада 600 километрдин къанал акъудна, и гъульдер галкүрдиз жеда. Ихтиин къанал кардик кутуртла, Азовди Чулув гъульуз акъатдай мумкинвални гуда ва Къазахстандиз дүньядин базарриз мал тухун гзафи-гзаф ужуздай ацуқда.

ХОЖАЛЬДИН СЕД

Щуругуд йис идалай вилик, 1992-йисан 26 февралдиз Хожалыда кыиле фейи вакъиаяр Азербайжан халкъдин рикелей садрани алатдач. Вучиз лагъайтла а юкъуз халкъдиз чехи сед хъана. Адан кыилел и мусибат гъайиди Азербайжандин чилер къакъудна, "Чехи Эрменистан" арадал гъиз къанзаяк эрменияр тир. Абуру динж агъалийрин - къузузыбурун, аялрин, дишегълийрин, жегъилрин кыилел гъайи бедбаатвилер тай авачир сед хъиз тарихда гъатна. А юкъуз эрменийри Хожалыда 613 кас яна къена, 1257 кас есирда къуна, 56 кас вагъшидаказ тергна. Вичихъ 7 агъзур агъалияр авай шегъер кыляй-кыилди чукүрна, цай яна кана.

Халкъдин кыилел ихтиин мусибат гъанатла, а девирда Азербайжандин кыиле авайбуру эрменийрин вагъшивилерикай дүнья хабардар авунач. Анжак Гъейдар Алиева вич халкъдин тала-буналди къвед лагъай гъиле-

ра Азербайжандин регъбер хъайила Хожалыдин вакъиайриз зурба сиякатчиidi хъиз къимет гана ва им эрменийри Азербайжан миллет терг авун патал кыиле тухвай геноцид тирди дүньядиз чирна. 1994-йисан 26 февраль вири халкъ патал тазиятдин югъ тирди малумарна.

Чехи регъберди 1999-йисан 26-февралдиз лагъайвал, "Эрменистандин Яракълу Къуваттин къушундин 366-полкунин күмекдалди Азербайжандин иер пипПерикай тир Хожалыдин агъалийриз къарши геноцид кыиле тухвана. Им XX виш йисара кыиле фейи лап Чехи мусибатрикай сад тир. Геноциддин нетика яз вишералди хожалывияр - дишегълияр, итимар, къузузыбур, жегъилар, бищекар, аялар телефон хъана. Вишералди агъалийрал залан хирер хъана, гъил-къивач авачиз амукъна. Вишералди инсанар есирда къуна. Им эрменийри Азербайжан халкъдиз къарши авур лап чехи террор тир."

Гүгъульдай эрменийрин инсаниятдиз хас тушир вагъшивилер вири дүньядиз чир хъана. Катиз мажбур хъана яргъариз акъатай, чин къваливай-къавай хъайи агъзурралди инсанар хайи ватандивай къакъатна.

Алай вахтунда Азербайжандин Президент Илгъам Алиева Къарабагъдин къал ислягъилелди гъял авун, эрменийрин чапхунчийрийай чилер вахчун патал вири алахъунар ийизва. Гила дүньядин гзаф улквейрин регъберар ва халкъар Азербайжан гъахълу тирдан гъавурда хъсандин акъунва. Сагафни авачиз, чи улкве гъахъ патал тухузвай женги на эхирни уфтан жеда. Виш агъзурралди инсанар чин хайи хуъреризни шегъерриз хъфида. Азербайжанди вичин чилерин битаввал таъминарда ва идалай къулухни демократиядин рекъяй туз фида.

"Самур"

ЧАКАЙ КХЬЕНАЙ...

Күре ханлухда авай 20-далай виниз балкъанрин за-водар маса виляттин заводриз чешне я. Лезгийрихъ анжак чиз маҳсус балкъанрин жиснери ава. Абурун балкъанар сағълам, иигин, къантла дагълух, къантла дүззенлух чайра гъар гъихытин хайитлани военный тактика кылиз акъудиз вижсе къведай халисан дяве-дин балкъанар я. Гъавият пачагъди бязи хъянатай пол-кар патал балкъанар лезгийрийай къачузвай.

А.И.ГАГАРИН,
Дербентдин сад лагъай губернатор.
1851-йис.

Лекърез цавун
къакъанвиликай
киче жедач.
Лезги халкъдин мисал.

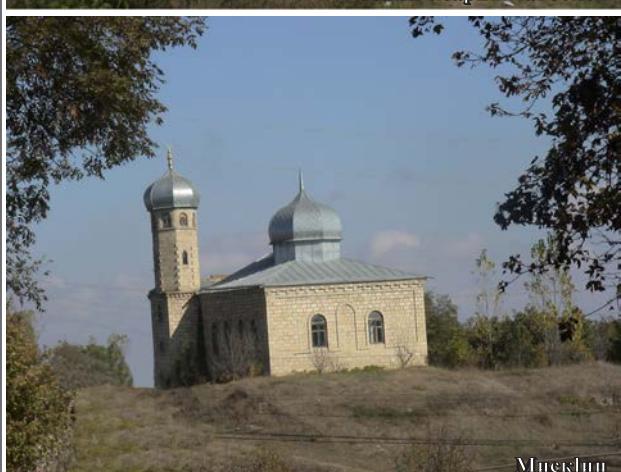
ЦУРУ ХУДАТ

Гызыдар Алиеван фондуны
эңгизүүлүк мектеб

Сейли кеарин мавзолей

Минарет

Мектебдин музейдеш
экспонаттар

Шуру мисекинчай
жакшаштай кызаш

Лезгийрин сур хүрерикай садни Кылар райондиг ақатзывал. Цуру Худат я. Адаз Цурухтани лугъуда. И түварцле сад лагъай гафайвал амукъна, къед лагъай гафайнал "уд" пай квахънава, амай паюна авай эхириджи ачух туширди вичин чка дегишарна, ачух сесинин вилек атанба: Цуру Худат - Цурухта. Азербайжан чалалди и ойконимдин сад лагъай пай таржума авуну хүрүн түвар "Күргъне Худат" хызында.

ХХ виш йисарал къедалди вири чешмейра хүрүн түвар текдиз къалурнава: Худат. Амма адакай хъенвай бязи ксари къериз-царуз "клеме" ва "хүр" гафарикайни менфят къачунва: "Худат клеме", "Худат хүр". Гъам и делилди, гъамни чахъ къве Худат - Кыуба райондин Келе Худат (азербайжан чалалди "Къалай Худат" хызын хъенва) ва Хачмаз райондин Худат шөгъер хъунухы субутзаяхи, и түвар дүшүшүндүн, вичихбине авачир гаф туш, са береда адахъ вичин кутугай мана авай.

И хүрүкай арабирин тарихчи Й. Гъамавиди, Азербайджандын тарихчи А.Бакиханова, лезги тарихчи Г. Алкъадарвиди, урус автороркий С.Соловьев, И.Петрушевскиди, В.Бартольда, И.Березина мисабуру бязи маалуматар ганва. Амма абурукай садани "Худат" гафунин этимологиядикай хъенвач. Идахъ галаз асиятда алай девирдин бязи автороркин фикирар лагъайтла, делилар аваҷирилай къабулил жедайбур туш. Месела, садбуру Худат ойконим тайифадин къил тир касдин түварцыхъ галаз алакъалу я лугъузва ва и түвар чи эрадин II виш йисара Клавдий Птолемея вичин картаада къалурнавай Хадаха шөгъердин түварцлив гекъигава. Амма абурукай садин тайифа ва я тайифадин къил хъайиди субутдай тарихдин чешмейр къалур тавуна, гиманрал биленамиш жезва. Са гафни авачиз, чахъ Птолемея къалурнавай шөгъер хъенва, ам адан картадайни къатуниз жезва. Бес ам гъи Худат я? Авторди вичин чалав къадайвал хъенвай "Хадаха"дин лезги түвар гылкыл тир?

Къенкъье Худатрикай лугъун. Гиylan Худат шөгъердихъ сур тарихар авайди виридаш ашкара я. Азербайджандын археологикай Ж.Халилова, Къ.Къошкъарлыди ва Р.Аразовади чин 1991-йисуз Бакуда чапдай акъудай "Кефер-Рагъэкъечдай патан Азербайджандын археологиядикам амукъаяр" ктабда хъенвайвал, Цуру Худатин чилерал вичин бине IX виш йисара кутунвай мескен алай. Кыуба райондик ақатзывал лезгийрин Келе Худат хүрүн къуд пад къакбан рагар я. Къудял вашун къерехда кутунвай и хүрүр анжака са сал жигъир физвай. Советтин девирда а жигъирдикай Хиналугбыз тухудай накъвадин рехъ авуна. Рекъин къве патаны къадым эцигунгирин амукъаяр ава. Рагара, яни дагъдин хур квай къвалера жуъре-ба-жуъре дагъара ава. Чехи дагъаррикай садан вилек пад къванцин парудив къунва. И хүрүн къелдин амукъаяр IV виш йисариз талкубъур я. Тарихар мукъвал ятланы, Хадаха шөгъер ина хъайиди лугъуз жедач. Вучиз лагъайтла гъам вич алай чакди, гъамни археологиядикам амукъайри шөгъердин вай, дагълара хъайи къелдин гелерикай хабар гузва. Ихъгин къелер лагъайтла, албан тарихчи Мойсей Къакъанкъатвацвиди ва арабирин тарихчи Абу Йусуп Йакъут ал-Гъамавиди къхъевал, чахъ газа авай.

Цуру Худат алай чкадални шөгъер хъайиди субутдай тарихдин чешмейр ава. Ятланы адакай бязи веревирдер ииз жеда. Хүръ яшайши патал къулай чкадал - Чехи ипекдин рекъин къерехда кутунва. Кыуба ханлуздын галаз алакъалу делилрени инаг къадым меркезирикай хъайиди субутзава. Тарихдин чешмейра ва машыр алимар А. Шихсаидова, Т. Айтберова ва Г. Орозаева 1993-йисуз Москва-

Чи хүрер

да чапдай акъудай "Дагестанские исторические сочинения" ктабда къалурнавайвал, Кыбадин ханар лезгийрин X-XVI виш йисара машгүр хъайи Мацар (арабри "Маца" хызын хъенва) эмиратдин эмиррин сихилдикай я. XV асирда Мацарин эмирри Къайтагъ чипин гъилик кутуна ва гъвахтундилай и вилаятдин уцмияр лезгияр хъана. А. Бакиханова "Гулистан Ирем" эсерда ва Г. Алкъадарвиди "Асари Дагъустан" ктабда къхъенвайвал, 1642-йисалай уцмийрин сихил къве чкадал пай хана. Чехи стхажа Маджалисада, гъвечи стхажа Янгикентда яшамиш жезвай. Эхирин гъвечи стхади Маджалисада вегъена, чехи стхадин клеретар кукъварна. Айдабег лугъудай са касди чехи стхадин хизандай тир гъвечи Гъүсейн арадай акъуда чуынхарна. Бязи чешмейра ам Тыгъиржал хүрүрз, маса чешмейра Таркидин шамхалдин патав тухвайди къалурзава. Гуьгъультай са къадар вахтунда Салянда яшамиш хъайи Гъүсейн агадынавай гада яз Ахунд Молла Мегъамедан рушал эвлениши хъана. Инай Исфагандыз фейи Гъүсейна къед лагъай паб къачуна. Ам Къажаррин несилдай тир. Гъавильяр Ирандин шағыди Гъүсейн Саляндинин Кыбадин мулкарый арадиз гъанвай ханлухдин ханвиле тайинарна. Вичин хизандын галаз Кыуба аялатдиз хтай Гъүсейн ханди Худат хүрье клеме эцигна, инаг ханлухдин меркездиз элкъуърна. Сад лагъай ханди Ирандин адертеп къадайвал ина багълар кутуна. Ихътин багълар Келе Худата кутан мумкин тушир. Гъавильяр ханлухдин меркез Цуру Худат хъайиди шаксуз я.

Са вахтунда Ширван хызы, Кыуба ханлухни Гъажи Давуд Мышкурвидин гъилин хъанай. Адаз къаст авурдайлай гуьгъульни Султан Агъмедан хва Гъүсейн Али Кыбадин хан хъана. И.Петрушевскиди, Г.Алкъадарвиди ва маса тарихчири къхъизывал, 1735-йисуз Гъүсейн Али ханди меркез Худат Кыбадиз къуъчарна. А.Бакиханова вучиз ятланы и вакъия 1748-йисуз къиле фейиди къалурнава. Бязи тарихчири Цуру Худат клеме 1711-йисуз, мүкъбуру 1721-йисуз гайи басрухрикай чакъайди къалурнава.

Чакадин түварцел гъалтайла машгүр лезги алим, академик Р.Гъайдарова и түвар Къепиррин хүрүрнүн дере-дай Хурдат түварцлив гекъигава. Адағағумзувайвал, и түварцыхъ сад хътина мана хъунухы мумкин я. Са делилди и гиман са къадар гужлу ийизва. Къепиррин нугъат, раҳунар, газа гафар патав гүй хүрерин раҳурилай тафавату я. Ам Кыуба патан лезгийрин нугъатдиз мукъва я. И къетленвилли чун ихътин фикирдал гъизва: Чапхунчийри къадим Худат шөгъер чукъурайла, сагъ амай агъалийри гъам куъгъне шөгъер хъайи чкадал, гъамни Кыбадин ва Къурагъын чилерал цийи хүрерин бине кутуна жеди.

Мад са делил: Күрдедин чилерал къадим Къудкъат(къуд+къат) хүръ хъанай. Чахъ гысабунрикайни рельефдин гъалар къалурзувай гафарикай түккүр хъанвай шумудни са топонимар ава. Месела: Къакъанкъатвац(къакъан+къат+вац), Къульчукъур(къуд+хүръ), Цуухур(цъуд+хүръ), Вадан(вад хүръкъат түккүрнавай хүръ), Къакъар(къакъанар), Къудял(къуд+ял) ва мсб. И фикир асасдиз къачуртла, "Худат" түвар "къуд" ва "къад" гафарикайни арадиз атун мумкин я лугъуз жеда. Виш йисара фонетикадин дегишвили къиле фена Къудкъад-Къудат-Худат хүн төбии кар я. И веревирд Келе Худат хүрүн агъалийрин гафарини тестикъарзава. Абуричин хүръ къуд патахъай къакъан рагара хүрзай, къуд къат къел къеле я лугъуда. Ихътин баян гуналди чи ният жуван фикирар гу-

жуналди къелдайбурул илитүн туш. Мумкин я маса гиманни.

Цуру Худат хүръ са вахтунда меркездин роль къүгъазваиди Урватдин Къецепатан Сиясатдин Архивдин материалрайни малум жезва. И материаллар ақвазвязвал, XIX асирдин 40-йисара Цуру Худатай Къазикъумхудиз 140 километрдин рехъ чуғунай. Урасаттай Ширвандиз физвай савдагарри ина ядай, чинин ватандиз хъфидайла и хурун майвайяр, халичаяр са сумагар тухудай. А вахтунда Цуру Худата багъманчилаш газа вилек фенвай.

Чакадин агъалийрин къецепатан уылквейрихъ галаз алакъайрикай хабар гузай делилар мадни ава. Месела, XIX асирда басма хъайи "Астрахандын тарих" ктабда Къафъаздай ииниз атай алимрин арада Цуру Худатай тир Мевланан Магъмудакайни хъенва. Магъмуд зурба математик тир ва адахъ са шумуд илимдин эсер авай.

Гъеле XIX виш йисарал къедалди юкъван вищ йисарин араб тарихчи Абу Йусуп Йакъут ал-Гъамавиди вичикай хъайи Муса бин Гъасан Лезгини Худатай тир. Адахъ араб чалалди хъенва са шумуд ктаб авай.

Мегъмет Тагъир-Елбурсевидин 1914-йисуз Истанбулда басма хъайи "Османлы мцеллифери" ктабдана Цуру Худатай тир са алимдин түвар гътнава. Ам Уъмер Хулуси я. Дагъустанда араб чалалди чирвилер къачур Уъмер 1887-йисуз Түркиядиз атанай. Ина келун давамарай, вичихъ чехи алакъунар авай и кас чехи са округдин судявиле тайинарнай. Гуьгъуйнай Уъмер Хулуси Иззет пашадин кабинетда Шейхулислам хънай.

Аквазвязвал, чи къадим хүрерикай тир Цуру Худат, адан къегъал раҳвайяр къецепатан уылквейризни сейли тир.

Цуру Худат хүръун мискиндин мукъув "ЯхцIур эвлиян" лугъудай чакда Пир ава. Им къве мумин касдин - бубадинни хин - Абдуллағай эфендиини Магъмуд эфендиин сурар я. Клевера гъватай инсанри ииниз атана пырирай чипиз чара талабда. Гъеле сагъзамж жемятди чипиз эвлия-приз хиз икрам авур и къве касдикай къедалди хүрье ихтилатар ама.

Хүръун нуфузлу ксарикай тир, диндин рехъяй дерин чирвилер къачур Абдуллағай эфендиини Магъмудава са Агъадив къелиз тунай. Мискинда мектеб ачуҳарна, ана тарсар гайи Абдуллағай эфенди касдикай хъсанвилерихъ ялдай инсан тир. Халкъдин патай адаш авай гъуьрмет рикъивай къабулиз тахъдышманри касдиз къаст авунай. Кълал аквона месе гъатай Абдуллағай Эфенди рекъидайла вичин хайбурур эверна абурувай душман багъишилмишун талабай. Гъа Чавалай къве несилдин арада авай мидявални арадай акътнай.

1854-йисуз дидедиз хъайи Магъмуд эфенди Шамахида диндин рехъяй чирвилер къачунай. Ам вичин буба хъиз савадду ва дүнъякъатунар авай кас тир. Адан теклифдалди ва харжидалди 1912-йисуз хүръе диндин тушир мектеб эцгизнай ва Магъмуд эфендиин вичи регберишт гузай и мектебда тарсар ганай. Ина къунши хүрерин аяларини Келзазай.

Магъмуд эфендиихъ хүръе лугъуз тежедай хътина мукърмет ва нуфуз авай. Адан меслятталди йисарин мидаяр дуст хъижедай. Репрессийрин йисара Магъмуд эфендици Цуралди инсанар кынинкай күттагынай. Руғуд веледдин буба тир и касдин 74 яшар хъайила адан виридалайни гъвечи велед дүнъядиз атанай. Магъмуд эфенди 1933-йисуз рагъметдиз фена ва гъа йикъалай адан сур пірез элкъвена. Алай вахтунда хүръун юкъван мектебдиз Магъмуд эфендиин түвар гун хүръунбурун чехи мурад я.

Седакъет КЕРИМОВА.

LƏZGİLƏR ƏN TƏHSİLLİ XALQLARDANDIR

**Rusiya Federasiyasında
aparılmış aşaslırmalardan
məlum olduğu kimi,
Rusyanın 180 xalqı arasında
ləzgilər təhsilliliyə görə
5-ci yeri tutur.**

Ləzgilərin elmə, təhsil almağa meylli xalq olduğu qədim dövrlərdən məlumdur. Tarixi mexənlərdə qeyd edildiyi kimi, hələ IV əsrin sonlarında ləzgi şəhər və kəndlərinde məktəbler mövcud idi. Akademik A.E.Krimskinin X əsr əreb müəlliflərinin verdiyi məlumatlara əsaslanaraq, 1934-cü ilde açıqladığı bəzi fikirlərdən, tanınmış ləzgi tarixçisi və şərqşünası, vaxtılı əreb ölkələrinin universitetlərində əreb dilində mühazirələr oxumuş, Rusiya Federasiyasının Dövlət mükafatına, Rusyanın və Dağıstanın əməkdar elm xadımı adlarına layıq görülmüş tarix elmləri doktoru, professor Amri Şıxaşidovun elmi axtarışlarından, 35 il arxeoqrafik ekspedisiyaya rehbərlik edərək, Dağıstanın rayonlarından topladığı yüzlərlə qədim əlyazmalardan və epiqrafik abidələrdən göründüyü kimi, hələ ərebler YII əsrde Dağıstanı basqın edənək ləzgilərin özünməxsüs təhsil sistemi və onlarda alımları var idi. Digər tanınmış Dağıstan alimi, tarix elmləri doktoru, professor R.M.Maqomedovun qeyd etdiyi kimi, X əsrde ləzgilərin Yaxın və Orta Şərqi ölkələri ilə elmi və mədəni əlaqələri yaranmışdı. XI əsrə bütün iri ləzgi kəndlərində mədrəsələr fəaliyyət göstərirdi.

XIII əsrde Zəkeriyə el-Qəzvini böyük vəzir Nizam əl-Mülk əl-Həsən ibn İshak tərəfindən Cənubi Dağıstanda açılmış mədrəsələrdən və bu mədrəsələrdə dərslerin ləzgi və ərab dillərində keçilməsindən, həmin dövrde İslam dininə aid bir neçə qiyameti kitabın erəbcədən ləzgi dilinə tərcümə olunmasından xəbər vermişdi. XIII əsr fransız səyahətçisi Rubruk isə yazmışdı ki, "ləzgilərin əlyazmalar şəklinde çoxlu və olduqca qiyməti kitabları var. Onlar öz kitablarını böyük məhabətə oxuyur və qoruyurlar". Əreb tarixçiləri X əsrde ləzgilərin ölkəsində riyaziyyat, astronomiya, fəlsəfə və tibb elmlərinin xüsusi inkişaf etdiriyin göstərməsi dildər.

Əreb müəlliflərinin əsərlərində qeyd edildiyi kimi, X-XIV əsrlərde Qafqazda yanaşı Bağdadda, Məkkədə, Samda, Hələbdə, Buxarada, Qızıl Ordanın nəzarətində olan şəhərlərde və başqa yerlərde onlarda ləzgi alımları yaşayış yaradırdılar. X əsrde İslam aləmində xüsusi şöhrət tapmış Hakim ibn Ağa əl-Axtı, XI əsrin böyük ləzgi filosofu, öz əsərlərində orta əsrlər ləzgi fəlsəfi görüşlərini açıqlamış, bəzi kitabları bu günə kimi gəlib çatmış, bütün Şərqi ölkələrində tanınmış Əbübekr Məhəmməd ben Musa əl-Ferəci, XI əsrin sonlarında Bağdadın məşhur Nizamiyyə mədrəsəsində dərs demiş Hakim ibn İbrahim ibn Hakim əl-Ləzgi, bütün Hindistanda məşhurlaşmış, Bəhrəm şahın sarayında gərkəmləi alım və şair kimi tanınmış Yusuf əl-Ləzgi, XII əsrde əreb dilində bir neçə grammatiya kitabını yazmış Sədrəddin Süleyman əl-Ləzgi, həmin dövrə yaşamış Məhəmməd Fari, Abu-u-Fadl Xalif ibn Əli Ləzgi, dəqiq elmlərə aid bir neçə kitab müəllifi Musa ibn Yusuf ibn Hüseyn əl-Ləzgi, XIII əsrin gərkəmləi alımı və şairi Abdulreşid ibn Salih Ləzgi kimi onlarda ləzgi mütəffekkirlərini misal göstərmək olar. Sərgin gərkəmləi alımları ensiklopediyasına 80-dan çox ləzgi alımının adlarının düşməsi bu xalqın elmə bağlılığını göstərən ən yaxşı misaldır. Məşhur şərqşünas alım, akademik İ.Y.Kraçkovski haqqı olaraq yazılmışdı ki, ləzgilər öz vətəninin hüdudlarından çox-çox uzaqlarda, taleyin onları yaşamağa vadar etdiyi bütün yerlərde böyük nüfuz sahibləri kimi tanınır, istər elmdə, istərsə də digər sahələrde müsəlman dünəsının qabaqcıl nümayəndələrinə nümunə göstərirdilər.

Sonrakı dövrlərdə də ləzgilər arasında Kürə Məlik, Şeyx Maruf Qurahvi, Şeyx Məhəmməd Yarağvi, Mirzə Əli əfendi əl-Axtı, Ağamirzə Qeanvi, Mirzə Əli əfendi, Qəzenfar bəy Məmmədvəz, Həsən Alqadarov kimi onlarda elm korifeyləri və azadlıq carçıları yetişdi. Qafqazda müridizmin banisi, carizm esaretinə qarşı geniş xalq hərəkatının təşkilatçısı və ideya rəhbəri, İmam Şamilin mülliim Şeyx Məhəmməd Yarağvinə Yarağ kəndində açıldığı mədrəsə Qafqazda əreb dilinin akademiyası sayılırdı. Ona görə de Pokrovski yazmışdı ki, Dağıstan bütün Şərqi Qafqazı əreb dil mütəxəssisleri ilə təmən edir.

XIX əsrin ləzgi korifeyi Mirzə Əli əfendi əl-Axtını rus, alman və ingilis müəllifləri "başlıların ən ağıllısı" adlandırmışdır. Bəzi rus salnaməçiləri yazılırlar ki, "Mirzə Əlinin qarşısını ala bilmediyi xəstəlik yoxdur." Yüzlərlə ağır yaralanmış rus əsgərlərinin müalicə edib, həyata qaytardığına görə imperator I Nikolay onun istəyi ilə ləzgiləri 10 il müddətinə bütün vergilərdən azad etmişdi.

Daha bir elm dahisinin, "Asarı Dağıstan" kitabından müəllifi, 24 dil bilen, 6 dildə yazıl-yaradın Həsən Alqadarovı akademik İ.Y.Kraçkovski "böyük Qafqaz-əreb şairi" adlandırmışdır.

1871-ci ildə ləzgi dilinin tədqiqini başa çatdırıran gərkəmləi qafqazşunas baron Pyotr Karlovic Uslar yazmışdı: "Əger təhsilə məktəblərin sayının əhalinin sayına uyğunluğu baxımdan nəzər salsaq, bu sahədə ləzgilər Avropanın ekər millətlərini ölüb keçmişlər." Ləzgilərin təhsili və elmi çox sevdiklərini, bu sahədə müəyyən uğurlar qazandığını 1868-1915-ci illerde rus müəlliflərindən L.Zaqurski, E.Kozubski, S.Fararovski, P.Nadejdin, Dağıstan alımlarından A.Omarov, H.Alqadarov, D.Butayev və başqaları da xüsusilə qeyd etmişlər.

Arxiv sənədlərində və dövri mətbuatda da təhsilə bağlı maraqlı faktlara rast gəlirik. 1861-ci ilin sentyabrın 26-da Axtida açılmış yeni tipli məktəb haqqında Cənubi Dağıstanın herbi rəsisi qeydlerində göstərilir: "Axti məktəbinin bütün şagirdləri xüsusi istedəda və qabiliyyətə malikdir." Bu sözər Azərbaycanda yaşayan ləzgi uşaqlarına da aid idi. Bakıda çıxan "Təze həyat" qəzeti 5 iyun 1912-ci il tarixli sayında Quba qəzasının Zeyxur (Цийихуэр) kənd məktəbi haqqında yazılmışdı: "Quba kəndlərində Zixur nam qəryədə üç ildən bəri davam etməkdə olan üsul cədid məktəbin imtahanları məşhur millətpərvər axtili molla Abdeynin təht rəyasətində olaraq, 40-a yaxın şagirddən atidəki elmlərdən məzkur cəyənin əyani və eşrafı hüzurində kəmal müvəffəqiyət və hətta bir bəşəratələ imtahan olunmuşlar: tarix islamdan, şəriətdən, ana dili sərfi, Quran kərimdən, məcvidden: hətta şagirdlərden 20-ye qədəri həzironun mükafatı qıtmışdır."

Təhsilə meylliliyi göstərən başqa bir fakt. 1894-cü ilin mayın 2-də Samur dairəsi rəsisi Dağıstan vilayəti herbi gubernatoruna göndərdiyi məktubda deyilirdi: "Axti kəndlərinin əhalisi təhsilə və elmə son dərəcə meylli olduğuna görə böyük səyələ uşaqlarını oxutmağa çalışırlar. Bu səbəbdən əlavə məktəblərin açılmasına ehtiyac vardır. Əhalinin bir hissəsi uşaqlarını öz hesabına oxutdurmaq iqtidarından deyil və ona görə də hökumətdən onlara yardım göstərilməsinə tələb edir."

Dünyəvi rus məktəblərinin açılmasında bəzi maarifçi rus zabitləri də ləzgilərə kömək edirdilər. Məsələn, 1836-ci ildə Qusarda zabit uşaqları üçün təşkil olunmuş məktəbdə 40-dan çox yəli uşaqlar da təhsil alırdı. 1859-cu ildə Lebedinskiyin təşəbbüsü ilə Axtida böyük ibtidai məktəb açılmışdı. 1861-ci ildə yaradılmış yeni tipli Axti məktəbində 44 uşaq oxuyurdu, halbuki Kumux dairəsindəki bəle məktəbə cəmi 15 uşaq gəldirdi. 1897-ci ildə Qasimxürde açılmış ikiiliklə məktəbə hədindən çox uşaq gəldiyine görə xeyli əlavə yerlər ayrılmışdı. Dərbəndin təhsil ocaqlarında uşaqların da xeyli hissəsini ləzgilər təşkil edirdi. Oğlanlarla yanaşı qızlar da təhsilə böyük maraqlı göstərirdi. Əger XIX əsrin sonlarında Dağıstanın digər kənd rayonlarında məktəblərde təhsil alan qızlar 14 faiz təşkil edirdi, ləzgi rayonlarında bu rəqəm 30 faizi örtürdü. Bəzi ləzgi qızları Dağıstandan kenarnda təhsillərini davam etdirildikdən sonra buraya qayıdır və özləri məktəb açırdılar. Məsələn, Bakıda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızları gimnaziyasını bitirib Qasimxürə qayıtmış Şahruzat Alqadari-Sultanova 1917-ci ildə burada tədrisin ləzgi və rus dillerində aparıldığı dördüncü qızlar məktəbi açmış, birinci il 60 qızı təhsilə cəlb etmişdi.

Kənarda təhsil almaq məsələsinə gəldikdə, 1866-1890-ci illerdə Stavropol gimnaziyasında təhsil almış 124 dağıstanlın yarıya qədəri, 1868-1878-ci illerdə Bakı realnı məktəbində oxumuş 47 dağıstanlıdan 30-u ləzgilər idi. XIX əsrin 60-cı illerinin sonundan Moskvanın, Peterburqun, Xarkovun, Rusyanın digər iri şəhərlərinin ali məktəbləri "fəxri dağıstanlılar" in uşaqlarını ali məktəblərə qəbul etməyə başlayanda ən böyük axın ləzgi rayonlarından olmuşdu. Türkiyədə təhsil almağa gedənlərin sayı da xeyli çoxaldı.

Rusiya Federasiyasında aparılmış aşaslırmalardan məlum olduğu kimi, Rusyanın 180 xalqı arasında ləzgilər təhsilliliyə görə 5-ci yeri tutur.

Qusar rayonunun Çipir kəndindən olan məşhur Qanbay Xanməmmədovun ailəsində 4 elmlər doktoru, professor elmə layiqli töhfələr verib. Ailenin üzvlərindən Tofiq və Oktay ABŞ-in tanınmış alımlarındandır.

Lezgi rayonlarının ayrı-ayrı kəndləri alımların sayına görə xüsusilə seçilir. Təkcə Doquzpara rayonunun Quruş kəndindən 63 alım cıxb. Onlardan 3-ü akademik, 18-i elmlər doktoru, professor, 42-si elmlər namizəddir. Süleyman Stalski rayonunun Aşağı Stal kəndi 47 alımı ilə tanınır. Bu rayonun Qasimxür qəsəbəsi 4 akademik, 20 elmlər doktoru, 35 elmlər namizədi yetişdir. Cəmi 80 evdən ibarət olan kiçik Darkuš kəndi 3 akademik, 7 elmlər doktorunun, bir neçə elmlər namizədinin vətənidir. Qurah rayonundakı Qepir kəndi elmə 2 akademik, 6 elmlər doktoru, 14 elmlər namizədi verib. Dağlar qoynunda yerləşən qədim Qurah şəhəri 12 akademik, 23 elmlər doktoru, professor ve 30-dan çox elmlər namizədi ilə seçilir. Beş siyahıları Cənubi Dağıstanın Məhərrəmxür, XIV, Rutul, Ağul rayonlarından, Belici qəsəbesindən, Derbənd şəhərindən, Şimali Azərbaycanın Quba, Qusar və Xaçmaz rayonlarından da vermək olar.

Bu gün ləzgi alımları dünəninin müxtəlif ölkələrindən neçə-neçə elm mərkəzlərinə, elmi-tədqiqat institutlarına, ali məktəblərə rəhbərlik edirlər. Xalqın içərisində gərkəmləi alımlarla yanaşı, bütün dünənində tanınmış konstruktörər, mühəndislər, geoloqlar, həkimlər, şairlər, yazıçılar, bəstəkarlar və başqa peşə sahibləri də cıxbı.

1916-ci ildə Peterburg Hərbi Tibb Akademiyasını bitirmiş, Dağıstanın ilk peşəkar cerrahi, ilk tibb elmləri doktoru və ilk səhiyyə naziri olmuş, malyariyanın qarşısının alınmasından ötrü nadir kəşflər etmiş Rza Şıxşaidovun adı tarixə qızıl hərflərə yazılıb.

SSRİ-nin ilk atom gəmisinin baş konstruktur, kontr-admiral, texnika elmləri doktoru, akademik, SSRİ Dövlət və Lenin mükafatları laureati, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, iki dəfə Lenin ordeni Henryk (İsrafil) Həsənov Stalinin təşəvvüri ilə sualtı qayıqların hazırlanması üçün daha möhkəm metal kəşf etdiyinə görə "Dəmir Henrix" və "Nəhəng konstruktur" adlarını almışdır. Akademik A.Aleksandrov onun haqqında demisidir: "H.Həsənovun ağlaşımaz, son dərəcə görkəmləi kəşfləri olmasayıdlı, su səhədlərimizi dündən qorumaq çox çətin olardı."

Başqa bir elm nəhəngi, SSRİ-nin ilk hərbi maliyyə naziri, ordu generalı Məhəmməd Hüseynov (Lezgitsevin) oğlu, texnika elmləri doktoru, admiral və yazıçı M.Q.Lezgitsev 70 elmi keşfin müəllifi idir. Həmin kəşflərin bir neçəsi ABŞ, Kanada, İngiltərə, Yaponiya və başqa dövlətlər tərəfindən patentləşdirilmişdir. SSRİ-nin almacızarma sənayesi onun layihələri və rəhbərliyi ilə fəaliyyətə başlamışdır. Bolqarıstanda və Vyetnamda da əlvən metalluriya sənayesinin əsasını o qoymuşdu.

Başqa bir elm nəhəngi, SSRİ-nin ilk hərbi maliyyə naziri, ordu generalı Məhəmməd Hüseynov (Lezgitsevin) oğlu, texnika elmləri doktoru, admiral və yazıçı M.Q.Lezgitsev 70 elmi keşfin müəllifi idir. Həmin kəşflərin bir neçəsi ABŞ, Kanada, İngiltərə, Yaponiya və başqa dövlətlər tərəfindən patentləşdirilmişdir. SSRİ-nin almacızarma sənayesi onun layihələri və rəhbərliyi ilə fəaliyyətə başlamışdır. Bolqarıstanda və Vyetnamda da əlvən metalluriya sənayesinin əsasını o qoymuşdu.

Xəzər dənizindən neft çıxarılmasının ilk layihəsini vermiş akademik İmetxan Şabənovun, yoluxucu bağırşaq xəstəliklərinə qarşı bir neçə dərman kəşf etmiş akademik Qalib Sultanovun, 2006-ci ildə dünənini dəyişmiş, uzun illər Nyu-York biologiya mərkəzinə rəhbərlik etmiş biologiya elmləri doktoru, dünən 20-dək elmlər akademiyasının üzvü olmuş akademik Zakidin Ramazanovun, biologiyaya dair 300-dən çox elmi əsərinin 50-si 60 dildə tərcümə olunmuş akademik Əmirbəyovun, Rusiya EA Fəlsəfə İnstitutunun direktoru, felsəfə elmləri doktoru, akademik Abdusalam Hüseynovun, adı ABŞ-da çap olunmuş "XX əsrin gərkəmləi alımları" ensiklopediyasına düşmüş, dünəninin bir neçə akademiyasına üzv seçilmiş texnika elmləri doktoru, akademik Kamal Abdullayevin və başqalarının adları dünəninin elm korifeylərinin siyahısında ləzgilərin yer tutub.

Lezgi xalqının yetirməsi olan dünya elm korifeylərinin sayı getdikcə artır. Güneş şüalarının başqa obyektlərə yönəldilmesi sistemini işləyib hazırlamaqla dünənə elmine böyük töhfə vermiş texnika elmləri doktoru, akademik Abdul Əliyevin son illər kosmik gəmilərdən ötrü hazırladığı "Güneş yelkənləri" adlı avadanlıqlar Rusyanın büdcəsinə hər il yüz milyon manatlarla gəlir getirir. Öz əsərlərini 10 dildə (rus və 9 xarici dildə) yanan, ABŞ-in, Almanıyanın, İtaliyanın, Fransanın, İsvəçenin universitetlərində mühazirələr oxuyan iqtisadiyyat elmləri doktoru, akademik Kamaludin Hacıyevin işləyib hazırladığı iqtisadi mexanizm bu gün inkişaf edən Rusiya iqtisadiyyatına milyard manatlar qazandırır. Müasir dövrde bələ korifeylərinin böyük nəslə yetişir və bu, ləzgilərin dünəninin ən təhsilli xalqlarından olduğunu bir daha sübut edir.

ПОЭЗИЯДИН ТИД

АЗИЗ МИРЗЕБЕГОВ

*И мукъвара Азиз Мирзебегован Магъ-
акъала шегъерда "Тъеле фад я!" тъвар
алай цийи ктаб чандай акъатнава.
Агъадихъ чна цийи ктабдай са шиир
гузва.*

ЭЙВАЗ ГУЛЬАЛИЕВ

*Эйваз Гульалиеван и мукъвара Баку-
да "Алахъдач зун, шеле къватлиз ети-
нал" тъвар алай къвед лагъай ктаб бас-
ма хънва. Агъадихъ къелдайбурув
агакъарзвай цийи шиирарни гъа ктаб-
дай я.*

ЛЕЗГИ БЕГЬЛУЛ

*"Самур" газетдин чирриз вичин шу-
мудни са шиирар акъатай
Бегълул Ибрагимован и мукъвара Ба-
куда шииррин ктаб чандай
акъатда. Агъадихъ чна а ктабдай къве-
шумуд шиир гузва.*

ШИИР

Завай зи аялриз фу-яд къланзана,
Вунни са патахъай галкъизва, шиир.
Жуван хажалатри зи рикъ къванзана,
На элдин дерти пар ийизва, шиир.

Йикъан къарай амач, ийфен ахвар заз,
Вири ихтиярар вуна вахчунва.
Гъил физвач са кардал, рикъе вун аваз,
Саки зун чинерри субъльда тунва.

Гагъ дустарикай на ийизва душман,
Гагъ мидя дуст хъуниз себеб жезва вун.
Гагъ ирид цавариз акъудна къакъан,
Гагъ ирид чилерик кутазва на зун.

Вучиз вун зал икъван гъавалат жезва?
Гъил къачу, гъил къачу залай, эй шиир!..
Вучиз вун зи рикъе хажалат жезва?
Гъил къачу, гъил къачу залай эй шиир!..

Ваъ!.. Ваъ!.. асивал заз багъишламиша!
Вун зи рикъин къарай, даях я, шиир!
Вун зи къилин багъа таж я гъамиша,
Вун зи такабурвал, дамах я, шиир!

Вун зи шад йикъарин, къубан йикъарин,
Зи пашман йикъарин уртах я, шиир!..
Вун Ватан къани тир къегъал ксарин
Къилел азадвилин пайдах я, шиир!..

Завай зи аялриз фу-яд къланзана,
Вунни са патахъай галкъизва, шиир.
Жуван хажалатри зи рикъ къванзана,
На элдин дерти пар ийизва, шиир...

Ятъани, къакъатмир вун завай яргъаз,
Вун зи дин, зи иман, гиман я, шиир!
Вун за рикъин къилел хънда лап багъаз,
Вун зи намус, гъейрет, виждан я, шиир!..

ГЕРЕК АВАЧ

Къайл хъун хъсан я, жегъил береда.
Садра пагъ атъайди, четин хъурьеда.
Кайила вун Керем кайи жуъреда,
Дарман жагъаначтъа, шел герек авач.

Аватъа гафунихъ верцивални сир,
Тух жедач шиирдай, атайтъа эхир.
Чан алаз, са живи хънаначтъа къадир,
Шаир къунел къадай эл герек авач.

Вилик ква алимдин рикъ лугъур ктаб,
Жагъайтъа, акъуда зи байхърай таб.
Гъахъсувал эх тежез хънватъа татаб,
Зун завай къакъуддай сел герек авач.

Жувазни тийижиз са къвалах хънва,
На лугъур, дуњьядиз таб алах хънва.
Эйваз, вун инсанрин гъикъ Чалахъ хънва,
Дуњвал некъедихъ квачтъа, къел герек авач.

ТАБ ГУЗ ЖЕНИ?

Йифиз-юкъуз къекъвейтъани тамара,
Са жейрандин гелерихъ зун цигел я.
Вал далда къаз кичиз-регъуз килигдай,
Са таватдин вилерихъ зун цигел я.

Я ачкардин, я туртурдин амач ван,
Чешмед равал саничхирдин гел алай.
Гъайиф хъана, гъарикъ акваз заз Ватан,
Хайи чилиз инсанрикай хъел авай.

Ялгъуз къама тек тар амай дарих яз,
Са къанатъди алугарна, тан кана.
Къакъан тарцин чкадал са фур амай,
Пунар шехъна, зун атайди къатъана.

Вуч лугъун за ихтиин кар къур ксариз,
Вуч лугъун за ягъузарин рикъериз?
Ялгъуз къама канвайди тек тар тушир,
Хайи чил тир ким хънвай къе сикъериз.

Фагъум тийиз кукъварзана тъебиат,
Акъалтзана къе вилерал адан шел.
Таб гуз жени эй инсанар, чавай, лагъ,
Акатаитъа садлагъана адахъ хъел?!

ФАД Я, ФАД

Гатфар хъана, цуък ахъайна таари,
Гатана зун марфарини хаари.
Къуъзувилихъ ялиз рехи чарари,
Ажуз хъунал рикъ рази туш, фад я, фад.

За жуван рикъ шиирривди куъкъурна,
Къани ярдиз за манияр тукъурна.
Къенин йикъяз за вишбара шукъурна,
Зун рикъивай къланзайда сад я, сад.

Яргъи умъур къланзавач заз манасуз,
Гъенел меъхъер акваз къанда чарасуз.
Элдиз, къвализ артух хъунлай, ярасуз,
Лезги Бегълул, вун къадардал шад я, шад.

ПУЛ АТАЙЛА

Дуст къвед пара, сад тимил я лугъуда,
Дерт мандив гуз, мискъадивди къахчуда.
Кесиб касдиз къериз-шаруз ам гуда,
Пул аватъа, тукъурда ви гъар са кар,
Пул атайла ахъа жеда рак-дакъар.

Пулунив гвай аламат заз акуна,
И дуњьядин гъавурда зун акъуна.
Бахтавар я фейбур, и къар такуна,
"Неч чуха" я и девирдин къвалах-кар,
Пул атайла ахъа жеда рак-дакъар.

Куъз герек я алақъун, пул аватъа?
Ви далудихъ пул гвай "халу" галатъа?
Хайитъани гъикъван гзаф гъалатъар,
Ише фида вуна хъней гъар са цар,
Пул атайла ахъа жеда рак-дакъар.

Вуна лагъай какур гафни дуъз жеда,
Вирида вахъ датъана яб гуз жеда.
Пул гвачирди ялав къуна, куз жеда,
Хифет чугъваз дердерикай къада пар,
Пул атайла ахъа жеда рак-дакъар.

Пул адалат, пул гъахъ, инсаф, вири я.
Авачта мез къуъру, далу къери я.
Лезги Бегълул, вун эл къани зари я.
Палабайтъа килигдатъа вахъ гъуцар?
Палаб ая, къеви тахъуй рак-дакъар.

ТУРКИЯДАЙ ЧАРАТАНА...

И йикъара Турукъиядин лезгийрилай "Самур"дин редакциядиз са чар атана. А чар Балыкесир вилаетдин лезгийрин "Дагъустан" тъвар алай медениятдин жемиятди ракъурнавайди я. Чи газетдин 200 лагъай тилит акъатунай хабардар тир жемиятди "Самур"дин къелдайбуруз гъакъни Къурбанд сувар тебрикнава. На лугъуди, и чар Турукъиядин яргъал са вилаетдайва, Азербайжандин лезги хъряй атанвай. Гъакъван рикъиз чими тир! Вучиз жедач къван. Ам Турукъия хътин Чехи са улкъеда лезгивал, жувал хъзвай чи стхайрилай тир. И карди къунши улкъеда чи лезгийрихъ хайи чал, меденият, адатер хъдай мумкинвилер авайдан шағыдвалзай.

Авайвал лагъайтъа, "Самур"ди Турукъиядин лезгийрикай ара-ара материалар чапзава ва и кар къелзайбурун рикъя я. Гъеле 10 иис идалай вилик Истанбул Университетдин аспирантура акъалтарна, илимдин вини гуариз ххаж хъайи Медина Велиевади "Самур" Турукъиядин лезгийрихъ галаз мукъварларнай ва алай вахтунда и улкъеда чахъ вишдай виниз къелдайбурув. Турукъиядин лезгийрихъ авсиятда чна чи мухбирин, машгъур шаир Фейзудин Нагъиеван, Эдирна шегъердин Тракая ва Кония шегъерин Селжукъ университетра къелзай лезги студентрин ва ма-са авторин макъалаяр, чи тъвар-ван авай алым, академик А.Гулемгъамедов "Лезгияр Турукъия: ч чал, дулана-жагъ, тарих" ктабдикай малуматар чапнай. И улкъедин лезгийрихъ галаз чи алақъаяр къвердавай мадни мягъембурс жезва.

2005-йисан малуматар асасдиз къа-чуртъа, Турукъияда 73 миллион агъалияр яшамиш жезва. Агъалийрин Чехи пай тукъвер я. Гъакъни ина 25-далай виниз къадардал гъалтайла Тимил халкъар яшамиш жезва. Вичихъ 80 агъзур мискъинар авай, дуњьядин Чехи мусурман улкъейрикай тир Турукъияда къафъазъвирин къадар санлай 7 миллионив агакъзва. Дагъустанвияр 600 агъзурдалай гзраф ава. Лезгийрин къадар 150 агъзурдалай виниз я. Абур Балыкесир ва Издмир вилаеттра, Истанбул, Издмир, Бурса, Анкара хътин Чехи шегъерра яшамиш жезва. Лезгийрихъ ина Яила (Дюмбрез), Ортажа (Кирне), Дагъустан, Гувнейкин, Лезги къгин шу-мудни са Чехи хърбер ава.

Лезгийрин арадай акъатнавай али-мар ва шаирар вири Турукъиядиз сейли я. Вич и мукъвара рагметдиз фейи машгъур алым ва шаир Шерафеддин Самуридиз Рагъэчъе-Дай патан улкъейрин ва Европадин 20-далай виниз Чалар чидай. Тъвар-ван авай шаир Мегъмет Ферди Эсер (Гъажи Мегъамед) түрк Чалалди чапдай акъудай "Könlü bahçem" ктаб вириниз сейли хънай. Лезги алым, Зонкъул-дакъдин Техуниверситетдин профес-сор Ариф Амиров къецепатан улкъейризни машгъур я. Ихътин ксар садни къед туш.

Турукъияда лезгийрихъ са шумуд медениятдин жемиятар ава. "Самур"диз чар ракъурай "Дагъустан" же-миятдилай гъеъри абуру гъа ихътин тъвар алаз Бурса шегъердани жемият арадал гъанва. Сад лагъайди Гъажи Ибрагим Афажана, къед лагъайди Къадир Эдера кардик кутуна. И жеми-ятрихъ квилди "Лезгinka" ансамблар, лезги фольклор къватъай къватъарни ава. Абуру лезги Чал, меденият, ацукун-къарагъун хъун патал вири алахъунар ийизва, гъар ийисуз "Яран сувар", "Лезги къуълер", "Дагъустан-дин шадвилер", "Афардин югъ", "Хинкъардин югъ" хътин мярекатар къиле тухузва. Са гафуналди, лезги-вал, жуввал къевелай хъузва. Аваз хъ-рай хайи халкъдин, хайи Чалан къайгъу чугъвазай лезгияр вирина!

"Самур"

DÜNYANI FƏTH EDƏN "ARŞIN MAL ALAN"

Qəzetimizin 29 yanvar 2008-ci il tarixli sayında müxbirimiz Gülxar Güliyevanın ləzgi dilində dərc edilmiş "Arşin mal alan" necə məşhurlaşdı?" sərlövhəli məqaləsi oxucularımızın böyük marağına səbəb olmuş və onlar Azərbaycan dilində həmin məqalənin daha geniş variantının "Samur"un səhifələrinə çıxarılmasını xahiş etmişlər. Redaksiyamıza gəlmış məktubları və çoxlu telefon zənglərini nəzərə alaraq, aşağıda müxbirimizin yazısını dərc edirik.

Ele sənətkarlar var ki, onların yaratdığı eserler daim yaşayır, heç vaxt aktuallığını və əhəmiyyətini itirmir. Dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovun "Arşin mal alan" musiqili komediyası da belə həmisiyəşar əsərlərdəndir. Komediyanın yaxılmasının və sonralar onun əsasında film çəkilməsinin maraqlı tarixi var. Bu tarixi açıqlamaq üçün arxiv sənədlərini, ötən əsrin 40-50-ci illərində sovet dövri metbuatında dərc olunmuş bəzi məqalələri yada salmaq kifayətdir.

Məlum olduğu kimi, XX yüzülliyin əvvəllərində Ü.Hacıbəyovun musiqili komediyalarının sədasi bütün Qafqaza yayılmışdı. Onlardan "Arşin mal alan" xüsusi şöhrət tapmışdı. Məşhur sahibkarlar öz restoranlarına, ticaret şəbəkələrinə, hətta gəmilərinə "Arşin mal alan" adını verirdilər. İnqilab qədər bu əsər əsasında üç səssiz film çəkilmişdi. Tə-əssüf ki, bu lentlərin heç biri qalmayıb.

Qafqazın bütün teatrları komediyanı tez-tez tamaşaçı qoyur və bundan böyük gelir əldə edirdi. O vaxt "Arşin mal alan" Azərbaycan, gürçü və ləzgi teatrlarında en çok oynanılan əsərlərdən idi. Təkce 1916-ci il-də Bakının və Axtının ləzgi teatrlarında bu komediya 28 dəfə səhnəyə qoyulmuşdu. Tiflisdə eyni gündə 16 teatr 6 dildə "Arşin mal alan" tamaşasını vermişdi.

Məşhur komediya əsasında film çəkilməsini I.V.Stalin sifariş etmişdi. Bu da təsadüfi deyildi. 1943-cü ilde Sovetlər ölkəsinin rəhbəri Stalinin, ABŞ prezidenti Ruzveltin və Böyük Britaniyanın baş naziiri Çörçilin iştirakı ilə keçirilmiş məşhur Tehran konfransında danışqlardan sonra "Arşin mal alan" filmi nümayiş etdirilmişdi. Həmin film Amerikada erməni mühacirləri tərefindən çəkilmişdi. Onlar süjetdə bəzi dəyişikliklər edərək, hadisələrin guya İranda, erməni mühitində cərəyan etdiyiğini göstərməşdilər. Erməni plagiatlığı və saxtakarlığı Stalinin xoşuna gəlmir. Bakida inqilab məktəbi keçmiş, buranın adət-ənə-

OXUCULARIMIZIN XAHİSİ İLƏ

nələrinə yaxşı bələd olan, Azərbaycan dilini yaxşı bilən, vaxtı Qafqazda "Arşin mal alan" komediyasına bir neçə quruluşda baxmış Stalin təəccübünü gizlətmədən soruşur: "Niyə indiyə kimi bizim öz filmimiz yoxdur?" O, həmin gün "Arşin mal alan" adlı sovet filminin çəkilməsindən ötrü göstəriş verir.

Ssenarı müəllifi Üzeyir Hacıbəyov və rejissor Rza Təhmasib üçün baş rollarda çəkilecek aktyorları tapmaq problemlərə çəvrilir. Xeyli axtarışlardan sonra rejissor Rəşid Behbudov "kəş" edir və Əsgər rolunu ona tapşırmaq istəyir. Bu, çox uğurlu "keşf" idi, amma əlcətməz görünürdü. Çünkü o vaxt Rəşid Behbudov Yerevanda Artyom Ayvazyanın caz orkestrində çalışırdı. Ayvazyan heç vəchlə onu buraxmaq istəmirdi. Çünkü Rəşid gedəndən sonra orkesrin nüfuzdan düşəcəyini yaxşı bilirdi. Müharibə dövrü olduğuna görə qastrolların, iş planlarının pozulacağına bəhənə gətişen orkestrin rəhbəri Rəşid gedərsə, onun bu hərəkətinə təxribatçılıq kimi qiymətləndirəcəyini və xüsusi idarəyə müraciət edəcəyini bildirmişdi.

Nəhayət, Üzeyir Hacıbəyovun və digər nüfuzlu şəxslərin müraciətindən sonra Mir Cəfər Bağırov işə qarışır. O, müğənnini yanına çağırtdır. R.Behbudovun həyat yoldaşı Ceyran xanımın xatirələrindən göründüyü kimi, o vaxt Rəşidi "SSRİ-nin birinci stilyası" adlandırmış olardı. Onun qeyri-adı, "mis rənginə çalan", işqli gözləri var idi. Geyimində Avropa və Şərq dəbi harmoniya təşkil edirdi. Şiq kostyumu və xüsusi zövqə tikiilmiş papağı ona çox yaraşırırdı. M.C.Bağırovun qəbuluna gələndə də həmisi kimi zövqə geyinmişdi. Ağappaq Avropa kostyumunu, par-par parıldayan lək tufiləri, səliqə ilə daranmış gur saçları ona kübar görkəmi verirdi. Ona görə də qəbul otağında katibe: "Sizi bu geyimdə yoldaş Bağırovun yanına buraxa bilmərem", - deyir. Amma müğənni israr edir: "Bu mənim hər gün geyindiyim paltdar, başqası yoxumdur." Böyük masa araxasından onu başdan-ayağa süzən rəhbərin zəhmə də Rəşidi sarsıtmır. Sərbəst və qəti addimlarla kabinetə keçən gənci görəndə M.C.Bağırov soruşur:

- Kimin oğlusun?
- Rəşid qısa cavab verir:
- Xanəndə Məcidin.
- Bu adı eşidəndə rəhbər ayağa qalxıb, onun əlini sıxır:
- Əvvəldən niyə bildirmədin?
- Məcid o dövrün məşhur xanəndələrin-

dən idi. "Arşin mal alan"ın süjeti də hardaşa onun taleyi xatırladırdı. Rəşidin atası həm də getdikcə məşhurlaşan sahibkar idi. Onun Bakıdakı, Tiflisdəki. Yerevanda müəssisələri ipək kələgayılar istehsal edirdi.

Məcid Behbudovun səsi yazılmış vallar bu güne kimi gəlib çatıb. Hazırda Britaniya mərkəzi kitabxanasının fonotekasında M.Behbudovun oxuduğu mahnilardan ibarət 40-a yaxın val saxlanılır. O, Tiflisdəki "Kübar klubu"nun əsasını qoyanlardan ididir.

İştirak etdiyi toyların birində Məcid Behbudov nəslən əsizlədə olan general Abas-qulı bəy Vəkilovun qızına vurulur. Amma nə qədər məşhur sahibkar olsa da, belə kübar təbəqəyə məxsus ailədən qız almaq Məcid üçün çox çətin idi. Odur ki, qızın rəsili ilə onu qaçırır. Aşıqların xoşbəxtliyi uzun sürmür. Rəşidin anası gənc yaşlarında dünyasını dəyişir. Bunları yaxşı xatırlayan Rəşid Əsgər obrazını yaratmaq üçün əlindən gələni etməye hazır idi. Gülcəhrə roluna rəqqasə Leyla Cavanşirovanı (sonralar Bədəlbəyli) dəvət etdirər. Həmin rolu ifa edərkən nəinki Əsgər və milyonlarla tamaşaçı, hətta "xalqlar atası" da ona vurulmuşdu.

Müharibə dövrü olmasına baxmayaraq, film çəkilməsindən ötrü dövlət xəzinəsindən 6 milyon manat pul ayılır. "Arşin mal alan"ın ümumxalq maraqlı yaranmışdı. Hətta filmdə istifadə olunan bütün attributlar - geyimlər, mebel, xalçalar, qab-qacaq, qiymətli daş-qasalar da adamların könüllü olaraq öz evlərində getirdikləri əşyalar idi.

Film çox təbii və maraqlı alınsa da, bədii şurənin xoşuna gelmir. O, burada "Potiomkin", "Çapaev", "Maksimin gənciliyi", "Lenin oktyabrda" filmlərinin ruhunu axtarır. Ona görə də "Arşin mal alan"ın inqilabi əhval-ruhiyyəni əks etdirən epizodların əlavə olunmasını tələb edir. Lakin ssenari müəllifi Üzeyir Hacıbəyov və rejissor Rza Təhmasib qəti etirazlarını bildirir. Məsələ Stalinə çatanda medəniyyət işləri üzrə baş idarənin rəisi Bolşakov bedii şuradan filme yenidən qiymət verməyi xahiş edir. Bir neçə tanınmış mütəxəssis, iki general və məşhur rejissor Eynənşteyn film haqqında öz rəyini bildirir. Sonuncudan başqa hamı deyir ki, inqilabdan əvvəlki Azərbaycan həyatı tərənnüm olunduğu üçün onu ekrana buraxmaq olmaz. Eynənşteyn tamam fərqli rəy vermişdi: "Bu film dünyani fəth edəcək".

Nəhayət, Stalin filmin getirilməsini tələb edir və dörd dəfə ona baxır. Onunla yana-

Şı "Arşin mal alan"ın qatı eleyhdarı Jdanov və başqa rəhbərlər də dörd dəfə zalda oturur. Stalinin xoşuna gəldiyinə görə hamı filmi tərifləyir.

"Arşin mal alan" tezlikle məşhurlaşır və rəhbərin göstərişi ilə çəkiliş qrupuna Stalin mükafatı verilir. Film ölkə xəzinəsinə ağlaşımaz dərəcədə böyük gəlir gətirməyə başlayır. İlk iki ay ərzində 16 milyon manat qazanc əldə edilir. Təkce 1947-ci ildə "Arşin mal alan" 4 milyard manat pul və ikiqat çox valyuta gətirir. İlk iki ildə (1945-1947-ci illər) aktyorlar da həddindən artıq yüksək qonorar alır. Sonra ölkədə milyonçuların əmələ gələcəyində ehtiyat edib qonorarı azaldırlar.

Film 133 ölkə tərəfindən satın alınır və dünyanın 86 diline tərcümə olunur. "Arşin mal alan" o dövrün bütün rekordlarını üstələyir, hətta Azərbaycan neftindən də çox gəlir gətirir.

Melodrama Mao Tsze-Dunun o qədər xoşuna gelir ki, 1952-ci ildə Rəşid Behbudov Çinə dəvət edir. İki həftə üçün nəzərdə tutulmuş bu sefər iki aydan çox çəkir. Həmin dövrde məşhur müğənni Çinin 18 şəhərində 84 konsert verir. Bu vaxt o, Çin mahnıları ilə yanaşı Çin dilində Əsgərin ariyalarını da oxuyur. Mao bundan çox məmənun olur və Rəşid Behbudov qəbul edərkən ondan daha üç ay bu ölkədə qalmasını xahiş edir. "Arşin mal alan" çinlilərin o qədər xoşuna gelir ki, 1953-cü ildə onlar bu filmi "Çadra altında məhəbbət" adlı Çin variantını yaradırlar.

Gülxar GÜLİYEVA

КАК ПОДНЯТЬ НАСТРОЕНИЕ

"Жизнь становится такой, какой ее формируют наши мысли" - говорил древний философ Марк Аурелий. Чтобы быть здоровым, надо прежде всего постараться стать оптимистом. Надо создать себе свой собственный образ молодости и здоровья. Это будет способствовать пробуждению восстановительных сил организма.

Розовый цвет поднимает настроение, обладает энергетикой радости. Всегда имейте под рукой какой-либо предмет розового цвета. Наденьте что-нибудь розовое и хорошее настроение быстро вольется в вашу душу.

Кисломолочные продукты, особенно по утрам, заметно поднимают жизненный тонус. Простокваша, кефир, йогурт стимулируют перистальтику, кишечник опорожняется, в результате чего голова светлеет, сердце наполняется радостью.

Посмотрите в зеркало, растяните губы в искусственной улыбке и улыбайтесь так несколько минут. Мышцы передадут в

мозг сигналы радости, и вы искренне расмеетесь, вам захочется жить и действовать. Улыбка всегда несет с собой оптимистические мысли. Работайте над улыбкой по 10-15 минут в течение дня.

Испытанное средство для улучшения настроения - музыка. Особенно хорошо действует Моцарт. После прослушивания его симфоний появляется ощущение, что ты жаворонок, парящий в небе, или дельфин, резвящийся в море.

Сильное средство, поднимающее настроение, - сладости, но его можно применять только в исключительно тяжелых ситуациях.

Побалуйте себя ароматной ванной. Если настроение на нуле - примите ванну с бергамотом, если вы возбуждены - с лавандой.

Для хорошего настроения достаточно быть даже просто вспомнить что-нибудь очень приятное. Достаньте любимые фотографии, посмотрите на них, вспомните о людях, с которыми особенно легко и приятно.

Не думайте о вещах, которые вас печа-

тят. Наилучший способ избавиться от отрицательных мыслей - это вытеснить их положительными. Не преувеличивайте не приятности, а, наоборот, старайтесь приумножить их значение и просто выбрасывать их из головы.

Зачастую то, что сегодня кажется трагедией, завтра вызовет у вас смех.

Умейте прощать. Страйтесь доброжелательно относиться к другим. Помните, что гнев и мстительные чувства в первую очередь разрушат вас. Всепрощение очень благотворно действует на здоровье. Не обижайтесь, если кто-то сказал вам что-то обидное. Вы же знаете, что хуже будет ему, поэтому лучше пожалейте его. Очень важно не посыпать никому плохих пожеланий. Они часто с удвоенной силой возвращаются к тому, кто их посыпал. Держитесь подальше от тех, кто способен говорить о вас плохо, и сами о себе говорите только хорошее типа "я молод(а), счастлив(а), красив(а)".

Каждый день страйтесь посмеяться над чем-нибудь. Смех способствует формированию в организме эндорфина (гормона радости) и снижает уровень кортизола - гормона, выделяющегося во время напряжения. Поэтому смеятьесь как можно больше и как можно искренне. Смотрите смешные фильмы, смешные передачи по телевидению, собирайте анекдоты.

Заведите дневник смешных историй и записывайте смешные ситуации, которые вы видите вокруг себя. Уделяйте этим приятным занятиям 10-15 минут ежедневно.

Человеку необходимо ощущать чье-либо прикосновение. Поэтому не упускайте случая обнять родных, близких друзей, погладить домашних животных.

Наслаждайтесь красивыми видами, наслаждайте восход, закат.

Находясь на природе, слушайте пение птиц, журчание ручейков, плеск волн, шелест листвьев.

САМУР

Чи дегъ чаварин кеспи тир халичачивал халкъдик дамах кутазвай, лезгияр вири дуныядиз сейли ийизвай сенятиркая я. Къадим девиррин тарихийри кхъйвал, лезгийри гъеле чи эрадал къведалди сун гъларикай, а гълар рангдай чара-чара набататрикай менфят къачузвой. Къафкъаздин Албаниядин чилерал, гъаклни адан са пыпъ тир Кылара кыле тухтай археологиядин ахтармишунрай аквазвайвал, чи эрадал къведалди VI-I виш йисара ва чи эрадин I-II виш йисара ина халичачивал вилик фенвай. Гъульбъинин девирра лезгийри и рекъяй мадни чехи агалкунар къазанмишнай.

Лезги халичайрин чешнейри и сенятирин чара-чара девиррикай хабар гузва. Чи халичачивилх къетлен рехъ, къетлен клалуб, маҳсус техника ва рангар ава. Таарин цукверикай, пешерикай, хилерикай, дувулрикай рангар къачуз чирай лезгийри анжак ругъунрикай пуд ранг - яру, шуьтрув вя жегъре рангар къачунай. Гъульбъинай абуру и набатат гегъенш чилерал цанай. И кардихъ галаз машгуль хуърикай садин Кылар райондин Агъя Лакар хуър тир. Ина цазвай ругъунар девейрин карванри къепатан уълквейриз тухдай.

Чи гъар шегъердихъни хуърухъ умуми лезги чешнейрилай гъеъри анжака чипз хас чешнейрни ава. Ахцегъ, Миграгъ, Къасумхъ, Хив, Мегъарамдхъур, Къуба, Кылар чин чешнейрлди иллаки тафаватлу жезва. Къуба ва Самур округин халичайри арадиз гъайи гамари гъм Дагъустандин, гъмни Азербайджандин лезгияр вири дуныядиз сейли авуна. Вучиз лагъайтла и гамар халисан инжияр тир. Гъавиляй машгъур урус этнограф Л.И.Лаврова вичин 1960-йисуз чапдай акъудай "Лезгини" очеркда кхъенай: "Лезги халичайри сумагар Урусатдиз ва маса уълквейриз сейли тир ва абур вирина гъевесдалди къацдай".

Сумагар Дагъустанда ва Азербайджанда анжак лезги хуъера хразвай. Гъавиляй гъар ханлухдихъ вичин халичачивилин карханаяр авай. XIX виш йисан къед лагъай паюна Азербайджанда вишералди кустар цехар халичачивил машгуль тир. Абурун арада анжак сумагар хразвай цехарни авай. Къазахдин ва Генжедин халичайри Тифлисдин базарра, Къарабагъдин халичайри Тебризда ва Истанбулда, Къубадин халичайри лагъайтла, Къубадин ва Дербентдин базарра маса гудай. Ина абуру Урусатдиз, Европадиз ва Америкадиз тухдай. И карда чекдин чувудар иллаки викъегъ тир. Ахцегъ нугъатра "сумаг" гафункири "сумаг", Къуба нугъатра "сумаг" хъиз менфят къачузва. Лезги халкъарий тир будугъийри агад "сумагъ", хиналугъийри "сумагъ" лугъуда. И лезги гаф Дагъустандин чаларизни фенва. Аварри адакай "сумахъ", даргийри "сумокъ", лаквийри "сумакъ" хъиз менфят къачузва. А халкъари чавай сумагар храз чирнаватлани, абурувай лезгийри хъиз лап хъсан еридин гамар храз жедач. Гъавиляй чи машгъур этнограф, тарихин илимприн доктор Сария Агъашиновади 1978-йисуз Москвада чапдай акъудай вичин "Материальная культура лезгин XIX-начало XX в." ктабда гъахълу яз кхъенай: "Сумагар хрунади Дагъустандин халкъарин арада анжак лезгияр сейли тир".

Азербайджанда сумагар Кыларин, Худатин ва Къубадин лезгийри хъсандиз храда. Кылара са сумаг хъйтлани авачир къвал жагъич ваз. Ини сумагар нехишрин булвиледи, композицийрин тикрарсузиледи сейли я. Ина гъар хуърухъ вичин чешне ава. Мисал яз "Лечет", "Хыилер", "Лаца", "Цийи-хуър", "Стлы", "Лакар", "Вурвар", "Яргун", "Яса", "Хуърел" чешнейр къалуриз жеда. Кыларви халичайри "Шатынус", "Хунчайр", "Фуар", "Хурсан", "Пуд фуар", "Айбаладин фуар", "Клеклер", "Сафар", "Мегъути пешер", "Тапанчайр", "Кутлуктул" хътин чешнейрикай гегъеншдаказ менфят къачуда. Кыларин хуъера лагъайтла, гекъигиз тежедай хътин чешнейрлди хранвай гамарилай гъеъри пурар патал куьлуп халичайри, херцелагар, чувалар, гъбеяр, сун гуьлутар душушуши жеда вал. Гагъ-гагъ са хуъру арадиз гъанвай чешне

мукуъ хуъре гъалтдач. И сенятирин рикл алай дишегълияр лагъайтла, вишералди ава. Алай аямда сумагрин виридалайни хъсан устларар Хыиле, Ясадал ва Цийихуъре гъалтзана. Хыливиар "Хыилер", "Хыельер", "Кыусар", "Лекъенар", "Кыурукъар" чешнейрлди сейли я. Идалай гъеъри абуру халичайрин ва сумагрин "Пуд фуар", "Ругуд фур", "Иридар", "Муъжуздар", "Лезги гъед", "Бубур", "Къаца", "Алпандин фуар", "Рагар", "Яру нау", "Гъетер", "Цацац цукъ", "Эквер"

хътин чешнейрни храда.

130 йис къван яшамиш хъайи, вич Ленинан ва Зэгъметдин Яру Пайдах ордениз лайих акур Зибейда Шейдаевади 115 йисуз гамар хранай. "Шагъдагъ", "Зарлу Зибейда", "Гатфар", "Клеле", "Хунчайр" хътин цийи чешнейр арадал гъайи и дишегълидин твар лезгийрин халичачивилин тарихда гъамишалух яз амукъда. Адан са къадар халичайри искатдани дуныяди

ачух ярудаз "экъ яр", алахънавай ачух ярудаз "ханумар", кадардин рангуниз "туракъ", цавун рангуниз "батурма" лугъуда.

Чи сумагрин тарифар XVIII асирилди гатгунна вири дуныяди чиклана. Адан цуудралди чешнейр дуныядин машгъур музей-ра хуъза. Исятда Бакудин, Москвадин, Америкадин, Европадин чара-чара музейрин экспонатрин арада цуудралди лезги халичайри ава. Ингъе абуру "Къафкъаздин халичайри" хъиз къалурзана. Имни душушушин кар туш. Машгъур алим Летиф Керимова 1983-йисуз Бакуда акъудай "Азербайджандин халичайра" ктабда кхъенайвал, 1899-йисуз Тифлисда халичачивал вилик тухун патал "Къафкъаздин кустар комитет" яратмишнай. 1914-йисуз адан музейни кардик акатнай. Комитетди халичайрин чешнейр чаариз акъудиз вири Къафкъаздин чуклурзай. 1928-йисуз и комитет Закгосторгдив эvez авунай. Ина гъазурнавай эскизар Къафкъаздин халичачивилин карханайриз рекъе тзвазвай. И идарадиъ бязи татугайвилер авайтлани (ада тъбии рангар Германиядай гъанвай химиядин рангаралди эvez авунвай), чешнейрни тварар авайвал къалурзай. Амма вучиз ятланы 1930-йисуз ина гъазурай 260 эскиздин садални тварар алач. Гъя и кар себез яз цуудралди чешнейр, гъаклни лезги чешнейр акъатай тварар алач храна.

Советрин девирда халичайрлди сейли тир Ахцегъя, Мегърамдхъур, Къасумхъур, Кылара ва маса лезги районра халичайри храдай къилди карханаяр кардик кутунай. 1923-йисалай Кылар шегъерда кардик квай "Сумаг" артелдин къваладхарри 85 йисан къене вишералди сумагарни халичайри хранай. 1962-йисалди сенятикки артел патал халичайрин сумагар чин къвалера, чипз кланы ва вердиши нехишрн бинедаллаз хразвай. Гъя и карди халкъдин эменин - чипз виши йисарин тарихар авай гъаф девлетлу чешнейр къватлуниз күмек ганай. 1962-йисалай инихъ Къафкъаздин вири артелра хъиз Кыларани тъбии рангар химиядин рангаралди эvez хуунухи, гъазур эскизрикай менфят къачуни халичачивилин сенятидиз къецл гана. Вини къилий буйругъ гайи касари халичайри чеб художникарни, рангарин устларарни тирди риклелай ракъурна. Халисан сенятикки дигъарни вичи ийиди, абурун рангарни вичи гъазурда. Гатфарилай зулун къяч алукъалди абуру тамарай жуъребажуъре набататар къватда. Клересдин къвабухар, мегъути къузаяр, мертар, жумун пешер, шумудни са тарарин дувулар, хилер, пешер къватлна абурув гъалар

рангда. Ирид рангунин гъар садакай са шумуд жуъредин тав къачуда. Гъавиляй дегъ чавара хъиз гилани халисан сенятирин эсердиз элкъевзай гамар къвалера хразва.

И сенят рекъин тийиз, ара датлана вилик физвайди вичин 77 йисан умъурдин 50 йис лезги сумагрин цийи чешнейр яратмишнис серф авур Кылар райондин Агъя Лакар хуърун эъли Къеъбулла Мамедован эскизри субутзана. Чи тъбиатдин иервилл, чи халкъдин мединетдивни ацукун-къартагъунив диганвай и эскизар акъван рикл алаз чугуунва хъи, ада. Касди яратмиш сумагрин 50 чешнейрдай 10 "Азерхалча"ди къабулнай ва вичин коллегиядал абуру хран патал талукъ къарап къабулнай.

Эхиримжи йисара Кылара чи къадим сенятидхъ галаз касарни машгъуль жезва. Месела, Тофик Абдулрэдин хва Балалиева хранвай цуудралди сумагар Лацацис хас чешнейрлди тафаватлу я. Ада и сенят вичин 4 хизни чирзава.

"Чи халичайрин гиширик лезги халкъдин руъъ, ватандин ял, хайи накъвадин атир гала, абуру чи мифологиядин, фольклордин камаллувал, чи манийрин, гъавайрин аваз, верцивал какахънава, гъавиляй абуру гъасята чир жеда", - лагъай профессор Нуреддин Гъабибов гъахълу тир.

Седакъет КЕРИМОВА.

дин музейра хуъза. Амма абуру лезги чешнейр тирди гзафбуруз чизвач.

Азербайджандин твар-ван авай алим, профессор Нуреддин Гъабибоваз 1906-йисуз хранвай, "Цийи-хуър" чешне хъиз машгъур тир пуд лезги халичайри Америкадин Пенсильвания штатдин Питтсбург шегъердин Карнеги институттдин музейда хуъзвайди вилларди акунай.

Чи сейли художник, вичи сумагрин шумудни са чешнейр арадиз гъайи Магъмуд Челебоваз лагъайтла, лезгийрин "Гатфар" сумаг Лондондин Виктория ва Альбертино музейра акунай. Ада са бязи чешнейр "Гатфар" чешне "Кыракъашы" хъиз къелемдиз ганвайдин къеъд авунай.

"Гъеът" газетдин 1992-йисан 26- октобридин тилитдиз акътатайзи интервюда вичи 35 йисалай гзаф вахтунда "Азерхалча" дин рангар къацудай лабораториядиз регъбервал гайи, Къубадин Ерфи хуърий тир технолог Мавлуд Мегъремова Азербайджандин гъар зонадихъ, гъар райондихъ, гъар хуърухъ маҳсус чешнейр авайди къеъд авунай. Пешекариз а чешнейр гъасята чир жеда. "Пиребедил", "Гъеъраты", "Тебриз" хътин халичайрихъ чин ватан авай хъиз, "Сумаг" дихъни лезги ватан ава, лагъанай пешекарди.

Сумаг чичл авачир гам я. Гъавиляй Къиблепатан Дагъустандин Испик, Зизик, Клахшугъ, Юкъван Стлар хуърерин агъалийри сумагрингамарни лугъуда. Къеълаптан улквейра памбагдин ват, сун гваларин карашдал хранвай сумаг иллаки къиметлуди яз гъисабзава. Сумагдин тар, куъжув, керкит, регъни халичадинбурулай тафаватлу я. Лезги сумагар юкъван чешнедилай, фуарилай, цилихрилай, яндилай, муқратирлай чир жеда. Халичайрин сенятиккихъ чин пешедин лексика ава. Абуру лацуран гилани "лац", къацудаз "къаз", вилидаз "вил", хъинидаз "къиб", чулавдаз "мич", ярудаз "яр", тутн ярудаз "ал",

рэн Махир сенәдлерили али мектебе версе дә, qəbul olunmadı.

1992-ci ildə Sabunçu rayon hərbi komissarlığının çağırışrı ilə əsgəri xidmətə çağırılan M.Əmirov cəbyəhə yola düşür. O, xidmətə başladığı gündən mühərbiyin odu-alovu içərisinə düşür. İlk gündən kəşfiyyatçı kim fəaliyyətə başlayan Mahir tezliklə döyüş dostlarının sevimlisinə çevrilir. Mahir mərdliklə vruruşur, düşmənə qan uddururdu, mühabibin bütün əzablarına, çətinliklərinə mətanətlə dözürdü. Laçın yolunun xilası

zamanı minaya düşən Mahir dizindən ağır yaralanır. Təcili onu hospitala çatdırılsalar da artıq gec idi. O, çoxlu qan itirmişdi. Çok çalışıslar da həkimlər onun həyatını xilas edə bilmədilər. 1992-ci ilin oktyabrın 30-da Mahir Əmirov Bakıxanov qəsəbəsindəki şəhidlər qəbiristanlığında torpağa təpşirirlər.

Heç bir il keçmədi ki, atası Həmzə oğul itkisini döza bilmədi və dünyasını dəyişdi. Bir-birinin ardına iki əziz adamını - oğlu Mahiri və həyat yoldaşını itirmiş Solmaz xanamın qəmli gözleri-

nə baxmağa adam çəkinir. Nəvəsi dünyaya gələndə Mahirin adını qoymaqla istədi. Amma Solmaz xala razi olmadı: "Uşağı tənbəh edərsiz, oğlum Mahirin ruhu inciyər. Elə bilərəm ki, onun ruhuna toxunursuz", - dedi.

Hal-hazırda M.Əmirovun adı əbədi ləşdirilərək onun yaşıdığı evin divarına mərmərdən xatır lövhəsi vurulub. Onun haqqında respublika qəzetlərində məqalələr dərc olunub. Adına Bakıxanov qəsəbəsində küçə var.

Rozə HACIMURADOVA.

i G i D O ğ u l

Dağlıq Qarabağ torpağı uğrunda gedən mühəribə Bakı şəhəri Bakıxanov qəsəbəsi sakınları Solmaz ve Həmzət Əmirovlar ailəsinə ağır itki verdi. Oğulları Mahir şəhid oldu.

Əmirov Mahir Həmzət oğlu 1972-ci il noyabrın 21-də Bakı şəhəri, Sabunçu rayonunun Bakıxanov qəsəbəsində anadan olmuşdur. Ailədə ikinci uşaq olan Mahir boyu-buxunu, yaraşığı, sakit təbəti, səmimiliyi, ağıllılığı, zirəkliliyi tay-tuşlarından seçilirdi. Bakıxanov qəsəgəsinin 252 sayılı məktəbinə biti-

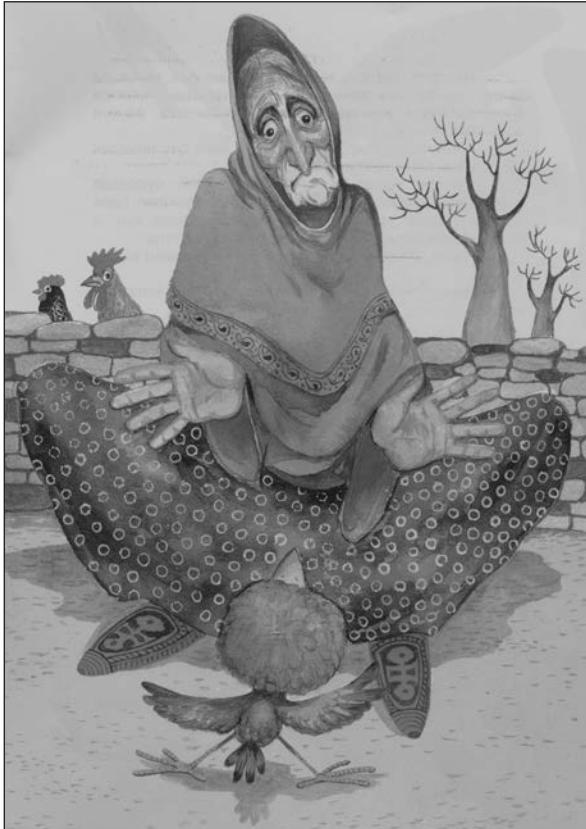

“САМУР”ДИН МЕКТЕБ

НУЙКІ ХАЛА

Мах

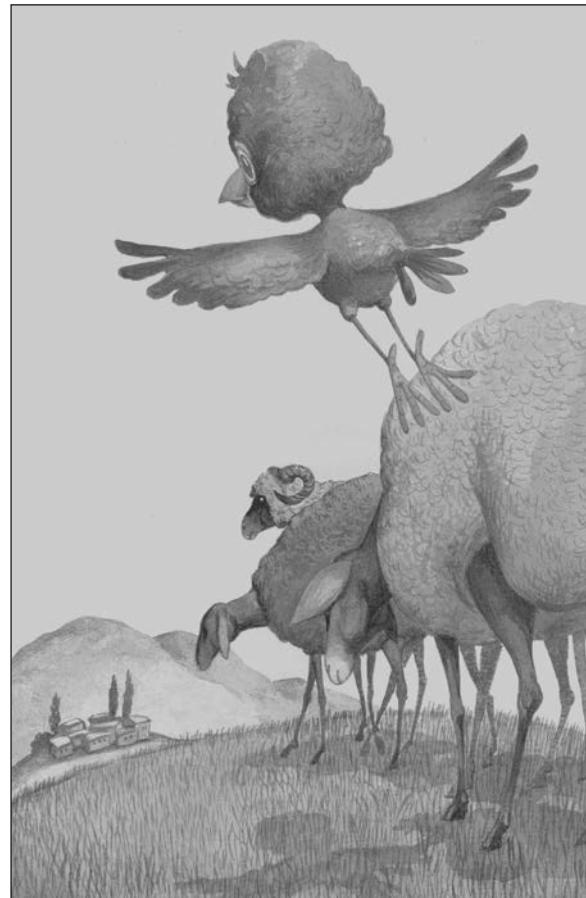
Хъана къван, хъанач къван са къарини са свас. Йикъарикай са юкъуз къаридин рикел танурдин фу акъалтда. Ада сусаз лагъана:

- Вуна фена танур куг, за фу акъалин. Суса танурдиз цамар, къалар вегъена, цай ягъиз алахъна. Амма танурди цай къунач. И арада са нуйкі атана танурдин къереддал ашукъна. Ада сусавай вучизperiшан я лагъана, хабар къуна. Суса хайивал ахъаяла, нуйкіре, вичин ківачай са цаз акъудна, танурдиз гадарна. Танурди гъасятда цай къуна. Суса фу чрана. Нуйкі фу акъуддалди акъвазна, ахпа ада лагъана:

- Я зи цаз вахце, я заз пуд фу це.
Сусаз чара амукънач, ада нуйкірез фу гана. Пуд фуни къачуна, нуйкі фена. Фена, фена, агакъна ам ятахрал. Чубанри фу галализ гъакіан нек хъваз акурла, нуйкіре лагъана:

- Күне нек фу галализ вучиз хъвазва?
Чубанри жаваб гана:

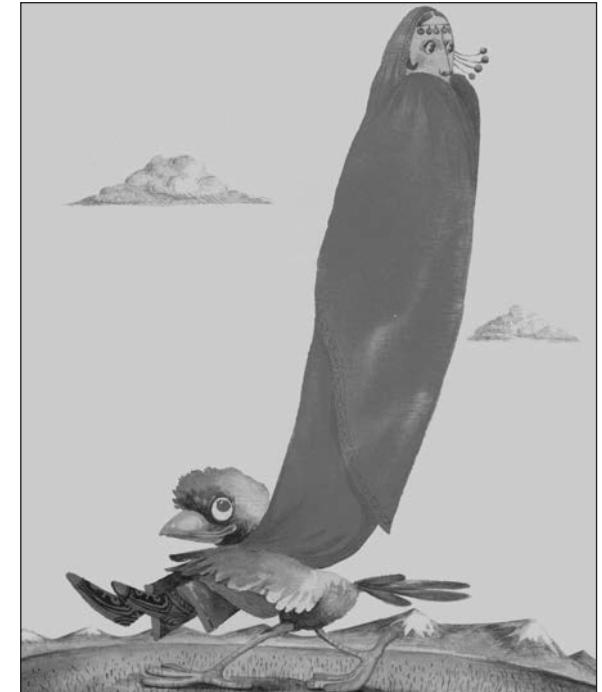
- Чаз фу авач.

Нуйкіре вичин къулакай хкудна абуруз пуд фу гана. Чубанри фу түнна күтаягъила, нуйкіре лагъана:

- Я зи пуд фу вахце, я заз са гъер це.
Гъерни вахчуна нуйкі мад рекье гъат хъувуна. Ам далдамдин ванер къвзвай са гъенел гъалтна. Ина ада яхун гъайванар тукіуна, шурвайяр ийизваз акуна.

Нуйкіре абурув гъер гана. Мехъер күтаягъ хайила, нуйкіре лагъана:

- Я зи гъер вахце, я свас заз це.

Нуйкі свасни вахчуна рекье гъатна. Адал са ашукъ гъалтна. Нуйкіре ашукъ диз лагъана:

- Чүнгуър гайитіа, за ваз свас гуда.
Ашукъди чүнгуър нуйкірез гана, вичиз свас къачуна.

Нуйкіре чүнгуърдихъ галаз манияр лугъуз хъана:

*Цингил-мингил, нуйкі хала,
Са цаз гана, пуд фу къачур нуйкі хала,
Пуд фу гана, са гъер къачур нуйкі хала,
Са гъер гана, са свас къачур нуйкі хала,
Са свас гана, чүнгуър къачур нуйкі хала.*

Шикилар “Туту” Аялрин Медениятдин Меркезди 1998-йисуз Бакуда лезги чалалди чапдай акъудай “Бицли-гъвеңи нуйкірен бала”
к т а б д а и
къачунвайбур я.

ХОВАРЛАР

ƏN PİS PREZİDENT

ABŞ Dövlət Departamenti sabiq rəhbəri Madlen Olbrayt hazırlı prezident Corc Buş "Amerika tarixinin ən pis prezidenti" adlandırıb. Kitabının təqdimat mərasimində Buş və vitse-prezident Dik Çeyinin fəaliyyətini mənfi qiymətləndirən Olbrayt hesab edir ki, onlar ABŞ-in növbəti rəhbərinin qarşısında həlli vacib olan çox sayda problemlər qoyacaqdır.

AZƏRBAYCAN SILAHLI QÜVVƏLƏRİNİN 90 İLLİYİ

Bu il Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaranmasının 90 illik yubileyi təntənəli şəkildə qeyd olunacaq. İyunun 26-da yubiley geniş şəkildə, bütün ölkə ərazisində qeyd olunacaq.

1100 TAKSİ

DAYANACAĞI

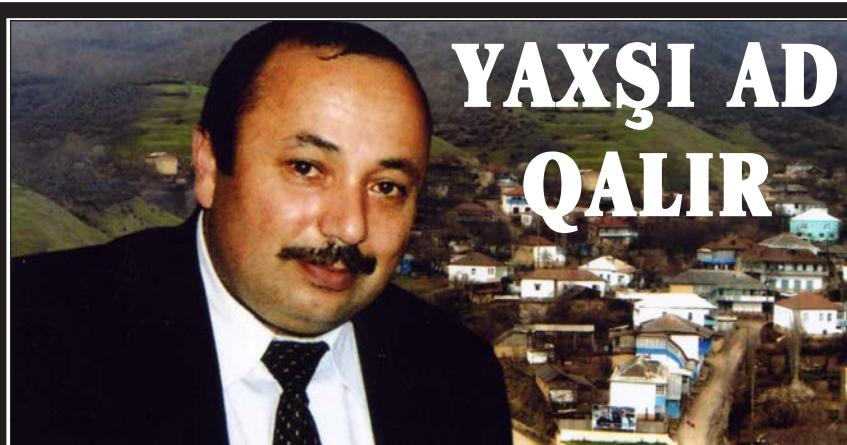
Bakı şəhərində 1100-dən artıq taxi dayanacağının quraşdırılması nezərdə tutulur.

Dayanacaqlar paytaxtın müxtəlif ərazi-lərində yerləşəcək və burada taxi xidmətləri göstərmək üçün şərait yaradılacaq. İstənilən şəxs dayanacaq bürolarına zəng edib taxi sıfariş verə biləcək.

Artıq Bakının mərkəzində 10-dan artıq taxi dayanacağı yaradılıb. Paytaxtın digər ərazilərində də anoloji işlər aparılır.

BİO-PASPORT

Bu ilin ortalarına kimi Azərbaycanda biometrik pasportların verilməsinə başlanacaq. Milli Elmlər Akademiyasından verilən məlumatə görə, vətəndaşlar belə pasportların verilməsi üçün hazırlı bio pasportlaşdırma standartlarının Azərbaycana uyğunlaşdırılması işləri aparılır. Yeni biometrik pasportlarda rəqəmsal şəkil və barmaq izləri olacaq. Belə pasportun biri təxminən 30-40 avroya başa gələcək.

YAXŞI AD QALIR

İnsana yaşadığı günlərə, aylara, illərə görə deyil, xeyirxah əməllərinə görə qiyamet verilir. İnsan var ki, yüz il özür sursə də yaxşılıq etmək elmine yiyələnə bilmir, yalnız özü üçün yaşayır. İnsan da var ki, nəciblik, caniyananlıq onun üçün həyat normasıdır. Bəxtiyar Hacıyev də məhz belə keyfiyyətləri ilə seçilirdi. Sadə, mahriban, nurlu insan idi. Valideynləri - kəndin adlı-sanlı müəllimləri kimi yadda qalmış mərhum Əziz və Məsumə Hacıyevlər ona yüksək mədəniyyət, ziyanlıq və zəhmətkeşlik keyfiyyətlərini irs qoymuşdular. Ona evcanlılığı, elcanlılığı təlqin etmişdilər. Ona görə də Qusar rayon icra hakimiyyəti başçısının Həzər kənd inzibati əraziyi üzrə nümayəndəsi kimi Bəxtiyar doğma kəndinin abadlığı üçün ürəkdən səy göstərirdi. O, kəndin küçələrində səliqə-sahman ya-

ratmağa, arxlərin təmizlənməsinə, küçələrde kiçik körpülər düzəldirməyə, təzə bulaq çəkdirilməyə, Heydər bağı salmağa nail olmuşdu. Məkkə ziyarətindən sonra kimsəsiz və köməksiz insanlara da-ha çox qayğı göstərməyə çalışırdı.

Təşkilatçılıq bacarığı ilə seçilən Bəxtiyar kənd əhalisi ilə birgə burada geniş tikinti-quruculuq işləri aparmaq arzusunda idi. Lakin amansız ölüm onun arzularını ürəyində qoydu.

Ölüm haqqıdır. Gəlimli-gedimli dünyada heç kəs əbədi yaşamır. Yaxşı adamlar isə bu dünyadan tez köçür. Bir şey təselli verir ki, onların xeyirxah əməlləri, nəcib işləri həmişə yaşayır. Yaxşı adamlardan bu dünyada yaxşı ad qalır. Allah rəhmet eləsin!

"Samur"

"Səndən ayrı"

Bu günlərde Bakının Beynəlxalq Mətbuat Klubunda tanınmış müğənni Cavid Hüseynin ilk albomunun təqdimat mərasimini olmuşdur. Klassik və müasir mahnıların ifaçısı kimi 20 il-dən artıq yaradıcılıqla məşğul olan Cavid Hüseyin Bakı Musiqi Akademiyasının məzunudur. Məşhur ifaçılar, xalq artistləri Xuraman Qasımovaya və Lütfiyyar İmanovdan sənətin sirlərini öyrənmiş Cavid xarici ölkələrdə ən çox konsertlər veren Azərbaycan sənətçilərindən biridir. O, Avropanın və Amerikanın müxtəlif yerlərində 65 solo konserti vermişdir.

Bir çox sənət dostlarından fərqli olaraq öz üzərində ciddi çalışan, qalmaqallara yol verməyen Cavid ilk albomu üzərində də çox çalışıb. Şair Sədaqət Kərimovanın sözlərinə bəstəkar Sevinc Ağasıyevanın bəstələdiyi "Səndən ayrı" mahnısının adını albomuna vermesi isə təsadüfi deyil. Həmin mahnı və ona çəkilmiş klipə sənət-sevərlərin diqqətini cəlb edən sənətkar bir çox uğurlarına məhz həmin mahnı ile nail olduğunu qeyd etdi. Alboma Fikrət Əmirovun, Gövhər Həsənzadənin, Nailə Mirməmmədinin və Sevinc Ağasıyevanın əsərləri daxil edilmişdir. Jurnalistlərin müzakirəsinə paralel olaraq Cavidin yeni klipi də verilmişdir. Bu, Sevinc Ağasıyevanın "Lalə" mahnısına "Eto Prodash" studiyasının çəkdiyi klipdir.

Sənətçi öz yaradıcılıq planlarından, geləcək projektlərindən geniş məlumat vermişdir.

ROZA HACIMURADOVA.

DƏVƏT EDİRİK

Əziz poeziya həvəskarları! Sizi martın 15-də Bakının Buzovna qəsəbəsinin Mədəniyyət Sarayında keçiriləcək ləzgi poeziyası gecəsinə dəvət edirik. Tədbir saat 18⁰⁰-da keçiriləcək. Giriş azaddır.

Əlaqə telefonu: (050) 537-91-04

Görünən dağa bələdçi
lazım deyil.
Azərbaycan atalar sözü.

САМУР

Главный редактор
Седагет КЕРИМОВА

Адрес редакции:
AZ 1073 Баку, Метбуат проспекти, 529-й квартал,
Издательство "Азербайджан",
этаж 3, каб. № 101.
e-mail:
sedagetkerimova@rambler.ru

Расчетный счет
26233080000
Капитал банк г.Баку
1-й Ясамальский филиал
код 200037
ВОИН 130024708

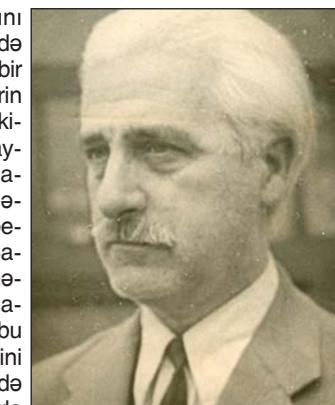
Газета
зарегистрирована в
Министерстве печати и
информации
Азербайджанской
Республики. Рег. № 78

Индекс: 5581
Тираж: 2000
Заказ: 812
Тел: 432-92-17

ГАФАЛАГ

Галтлам -	балкандин квачер кутүнин
Тپих -	десте
Пев -	ментеш
Херцелаг -	пурага халича
Гимре -	тамун хев
Руыц -	чехи ник
Куъжуь -	гъялар тларамардай ракъ
Самурган -	кеңкир
Севт -	ван
Кирф -	серклв
Чаму -	гъуцарин квал
Алпи -	къисмет
Ашри -	азабар
Цлар -	къушун
Кува -	багъя

ELİN FƏXRİ

Həyətin mənasını xalqa xidmət etməkdə göreven insanlar təkcə bir kəndin, bir şəhərin deyil, bütün elin fəxri kimi yaddaşlarda yaşayırlar. Şəkide boyabaşa çatmış Məmmədiyyə Əfəndiyev də bəlle insanlardandır. Səvadlılığıñ leğv edilmişsi, ölkənin tərəqqisi namına gördüyü işlər bu fədakar təhsil işçisini bütün xalqın gözündə ucaldıb. Onun yüzlərle yetirməsi bu gün vətənə sədəqətə xidmət edir.

M.Əfəndiyev 1896-ci ildə Şəkide din xadimi ailəsində anadan olmuşdur. Atası İbrahim dövrünün tanınmış adamlarından idi. O, xeyirxahiyyi və xeyriyyəciliyi ilə el arasında böyük nüfuz qazanmışdı. Şəkinin nadir memarlıq abidələrindən sayılan "Gödək minarə" onun vəsaiti ilə kəllib. Məmədiyyədə atası kimi xeyirxah əməlləri ilə tanındı. Neçənəcə kasiba uşağı oxutdmaqda kömək göstərdi.

Gənc yaşılarından pedagoji fəaliyyətə başlayan M.Əfəndiyev 1917-ci ildə Zaqtatalada müəllim işləyərkən inqilabi hərəkata qoşulub. Bir qədər sonra Qax rayonunun ilisü kəndində yaradılmış hərbi inqilab komitəsinə rəhbərlik edib.

Təhsil sahəsində özünü ilk vaxtlardan bacarıqlı və sərisi-teli kadr kimi doğrudan M.Əfəndiyev 1917-ci ildə "Vətən" ibtidai məktəbinə müdir təyin olunduqdan sonra təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə seçildi. Ona kimi burada cəmi 60 uşaq oxuyurdur. Onun apardığı böyük təbliğat işi nəticəsində 1918-ci il-də uşaqların sayı 150, 1919-cu ildə 250 nefər çatdı. Burada məktəbə rəhbərlik etdi dövrə o, həm də təhsil şöbəsində inspektor kimi fəaliyyət göstəridi.

Ali təhsil aldıdan sonra pedagoji fəaliyyətini davam etdirən M.Əfəndiyev 1923-cü ildə Azərbaycan Xalq Maarifi Komissarlığının göndərişi ilə Gəncə Şəhər Xalq Maarifi Söbəsinin müdürü vəzifəsinə təyin olunur. Beş il burada çalışdığı dövrə təhsil işinin təşkili və inkişafı sahəsində xüsusi xidmətləri ilə seçilən M.Əfəndiyev həm də şəhər partiya komitəsinin və qəza icraiyyə şurasının üzvü idi.

Sonrakı illərdə Şəki Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun direktoru, Bakı şəhər 33 sayılı orta məktəbin direktoru, Ali Partiya Məktəbinde müəllim və bir sıra başqa işlərdə çalışan M.Əfəndiyev uzun müddət respublika "Bilik" cəmiyyətinin xətti ilə Xalq Universitetinə rəhbərlik edib.

Qırımızı Əmək Bayrağı ordeninə, müxtəlif medalla və fərmanlara layiq görülmüş Məmmədiyyə Əfəndiyevin yetirmələri arasında akademik İmam Mustafayev, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə kimi tanınmış adamlar vardır. Doğma eli, obası qarşısındaki xidmətlərinə görə o, Şəkinin fəxri vətəndaşı seçilib.

Əfət ƏLİEVA,
Azərbaycan Xalq Təhsili Muzeyinin
aparıcı elmi işçisi.